

Kutadgu Bilig'teki Kün-Togdı ve Odgurmuş Tipleri Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi

*The Relationship between Religion and Politics in the
Context of Kün-Togdı and Odgurmuş Types in Kutadgu Bilig*

Himmet KONUR*

Özet

Türk-İslam edebiyatının ilk mahsullerinden olan Kutadgu Bilig hicrî beşinci yüzyılın ortalarından sonra (h. 462/m. 1069-1070 yılında) mesnevî tarzında kaleme alınmış bir siyasetnamedir. Eserde hakan rolünde Kün-Togdı, vezir rolünde Ay-Toldı, vezirin halefi rolünde Öğdülmiş ve zahid rolünde Odgurmuş olmak üzere dört ana karakter bulunmaktadır. Bunlar aynı zamanda töre, kut, akıl/idrak ve akıbet/ahiretten oluşan siyasetin dört temel unsurunu ve bunlarla özdeşleşen - sırasıyla- adalet, devlet, akıl ve kanaati temsil etmektedir. Kanaatimce Kün-Togdı ve Odgurmuş siyaset-din ilişkisinin asıl kahramanlarıdır. Zira onlardan biri dünyevî değeri uhrevî mutluluğun baş temsilcisi ve teminatıdır; başlangıçta aralarında görüş farklılığı bulunsa da sonradan uzlaşırlar. Kün-Togdı Odgurmuş'ın şahsında zahidâne hayata, Odgurmuş da Kün-Togdı'nın şahsında siyasete saygı duyar. Dahası Kün-Togdı onun yaşantısının her şeyden üstün ve değerli olduğunu kabul eder. Odgurmuş halktan uzaklaşarak ıssız bir yerde ibadete çekilen bir zahittir. Bu haliyle siyaset nazarında onun en yüksek konuma yerleştirilmesi ve dinin en önemli temsilcisi olarak konumlandırılması bazı problemleri içinde barındırmaktadır. Zira o sosyal hayatın dışında ve Müslümanlık tarafından eleştirilen bir hayatı tercih etmiştir. Kutadgu Bilig üzerine yapılan çalışmalar genellikle eserdeki din-siyaset ilişkisini idealize ettiği için bu ilişkinin doğurduğu problemleri göz ardı etmiştir. Bu çalışmada eserde kurulan siyaset din ilişkisi eleştirilecek yönleriyle birlikte ele alınacaktır. Önce Kutadgu Bilig'de yer alan konuya dair bilgiler yalın bir dille betimlenerek açıklanacak daha sonra din devlet ilişkisinin ana unsurlarını temsil eden değerlerin genel çerçevesi ve İslam siyaset geleneği ile ilişkisi veya ilişkisizliği üzerinde durulacaktır. Son olarak eserde kurulan siyaset din ilişkisinin olumlu ve olumsuz yönlerine değinilecektir.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, himmet.konur@deu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2781-1431.

Anahtar kelimeler: *Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacip, Din ve devlet, Kün-Togdı, Odgurmuş.*

Abstract

Kutadgu Bilig is one of the first works of Turkish-Islamic literature. It was written in the masnavi style after the middle of the eleventh century (H. 462/A.D. 1069-1070). It is a work of the type of political book and gives information and advice to the head of state and senior state officials on the structure of the state and the ideal style of politics. There are four main characters in the work: Kün-Togdı as the khan/president, Ay-Toldı as the vizier/prime minister, Öğdülmiş as the prime minister's successor, and Odgurmuş as the ascetic. At the same time, they represent the four basic elements of politics consisting of töre/tradition, kut/bless, understanding and hereafter. And they also represent justice, state, reason and abstinend respectively. It seems to me that Kün-Togdı and Odgurmuş two heroes of the work, represent the relationship between religion and state. While the former is the chief representative and guarantor of earthly happiness and the other hereafter happiness. Although there was a clash of opinions between them at the beginning, they later reconciled. Kün-Togdı respects the ascetic life in the person of Odgurmuş, and Odgurmuş respects the politics in the person of Kün-Togdı. Odgurmuş is an ascetic who distanced himself from the people and worshiped in a deserted place. Kün-Togdı considered his life as an ascetic more valuable than anything else and saw him as the most important representative of religion. For us this causes some potential problems. Because he preferred a life outside of social life and criticized by Islam. Studies on Kutadgu Bilig have generally ignored these kind of problems. Because they idealized the relationship between religion and politics mentioned in the work. In this study, the relationship between politics and religion in the work will be discussed with a critical view. First, the information on the subject in it will be explained by describing in a simple language, then the main values that represent the main elements of the relation between the state and religion will be discussed and their relationship or unrelatedness with the Islamic political tradition will be emphasized. Finally, the positive and negative aspects of the relationship between politics and religion, which are ideally presented in the work, will be discussed.

Keywords: *Kutadgu Bilig, Yusuf Khass Hajib, religion and state, Kün-Togdı, Odgurmuş.*

Kutadgu Bilig hicrî beşinci yüzyılın ortalarından sonra (h. 462/m. 1069-1070 yılında) mesnevî tarzında kaleme alınmış Türk-İslam düşüncesinin ilk önemli siyasetnamesidir (Yıldız, 2017, s. 93). Siyaset ve din sosyal boyutu olan kurumlar ol-

maları itibarıyla tarih boyunca çeşitli şekillerde birbiriyle ilişki içerisinde olmuştur. Bu durum siyasetnamelere de yansımıştır. Kutadgu Bilig bunun örneklerinden biridir.¹

Siyaset kısaca toplumu yönetme sanatı olarak tanımlanır. Yönetme işleminin arzu edilen istikamette ve başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için yöneten yönetilen ilişkisinin doğru zemine oturtulması ve sağlıklı olarak yürütülmesi gerekir. Kurumsal açıdan bakıldığında yönetilecek olan devlettir. Siyasetnameler devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış eserlerdir (Adalıoğlu, 1998, s. 304-306). Bu türün bir örneği olan Kutadgu Bilig'de de yöneten yönetilen ilişkisi -dinî, aklî, tecrübî, hukukî ve ahlâkî verilerden yararlanarak- sağlıklı bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır (Yıldız, 2017, s. 96).

Kutadgu Bilig doğru/ideal siyaset için gerekli olan dört ana karakterin temsil ettiği dört temel (ilke) üzerine kurulmuştur. Birincisi Kün-Togdı'nın temsil ettiği adalet, ikincisi Ay-Toldı'nun temsil ettiği devlet, üçüncüsü Ögdülmüş'in temsil ettiği akıl ve dördüncüsü Odgurmuş'un temsil ettiği kanaattir (KB/355-357).² Aynı zamanda bu karakterler yine bu temel ilkelerle ilişkili daha başka kavramlara karşılık olarak da kullanılmış; Kün-Togdı doğru töre, Ay-Toldı kut, Ögdülmüş akıl ve Odgurmuş akıbet olarak tanımlanmıştır (KB/355-357).

Eser Türkler arasında İslam dini merkezli toplumsal bir dönüşümün yaşandığı süreçte kaleme alınmıştır (Yıldız, 2017, s. 99). Fuat Köprülü'nün deyiimiyle bir "geçiş devri" ürünüdür (Köprülü, 1983, s. 23).³ Bir yandan eski Türk devlet anlayışını sürdürürken diğer yandan İslam dininin temel ilkeleri ile bütünleşmiş bir yapı arz eder.⁴ Siyasetin ana unsurlarını oluşturan karakterler ve temsil ettikleri

¹ Kutadgu Bilig'de din siyaset ilişkisi ve özellikle Orta Asya Türk ve İslam devletlerine potansiyel katkısına değinen bir çalışma olarak bk. (Doğan, 2016, s. 113-131). Doğan eserdeki din ve devlet ilişkisini idealize ederek Orta Asya Türk ve İslam Devletleri için model olarak takdim etmiştir. Biz bu ilişkinin problemleri olduğunu düşünüyoruz. İleride bu konu üzerinde durulacaktır. (Mlf)

² Bu çalışmada eserin değişik baskılarından faydalanma imkânı sağlamak için sayfa numarası yerine beyit numaraları verilecektir. Kutadgu Bilig'e metin içerisinde "KB" şeklinde işaret edilecektir. Sadeleştirilmiş metinlerde ve alıntılarda eserdeki töre yerine yasa, kut yerine mutluluk kavramı kullanılması metnin yanlış anlaşılmasına sebep olabilecek mahiyet arz etmektedir. Bu nedenle biz mümkün mertebe bu kavramları sadeleştirmeden kullanmayı tercih ettik. (Mlf)

³ Köprülü'ye göre bir İbn Sina şakirdi tarafından Aristo felsefesine göre yazılmış olan Kutadgu Bilig'te Türklerle has telakkiler çok azdır bk. Köprülü, 1980, s. 168-170.

⁴ İslam öncesi Türk tarihi ve edebiyatına dair bilgi ve belgeler arttıkça iki devir arasında karşılaştırma yapmak ve daha kesin sonuçlara varmak mümkün olacaktır. Eserin siyasete ilişkin genel çerçevesi İslam öncesi döneme dayanmaktadır. Ele alınan konular ayet ve hadislerle desteklenmiştir. (Mlf) Ayetler hakkında bk. Nalbant, 2019, s. 81-95. Hadisler konusunda bk. Palabıyık, 2010, s. 25-79. Ayet ve hadisler için ayrıca bk. Bayar, 2011, s.105-118).

ilkeler arasındaki uyumsuzluk ve çatışmayla başlar süreç içinde bu durumun giderilmesi, uzlaşa ve uyum sağlanmasıyla sonuçlanır.

Eserin yazılış amacı siyaset sayesinde dünya ve ahiret mutluluğunu kazandırmaktır (KB/351-352). Dünyevî mutluluğun baş aktörü Kün-Togdı, uhrevî olanı ise Odgurmuş'tır. O aynı zamanda inzivaya çekilmiş bir zahiddir.⁵ Hayatını ibadetle geçirir. Duygu, düşünce ve eylemlerinin merkezinde din yer alır (KB/3441, 4976, 5037). Bu itibarla Kutadgu Bilig'te siyaset-din ilişkisi deyince daha çok bunları temsil eden Kün-Togdı ile Odgurmuş arasındaki ilişki anlaşılmalıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi eserde İslam'ın temel ilkeleriyle bütünlük arz eden bir yapı söz konusudur. Dolayısıyla genel olarak bakıldığında bütün karakterler ve temsil ettikleri ilkeler İslam dininin prensipleriyle uyumlu olarak ele alınmıştır. Ancak bu konuda başat rol Odgurmuş karakterine tahsis edilmiştir. Odgurmuş'a geçmeden önce diğer karakterler ve temsil ettikleri değerler üzerinden eserde yer alan dinî unsurlara kısaca göz atmakta fayda bulunmaktadır.

Kün-Togdı

Eserin ana karakteri Kün-Togdı'dır. O Hakan, Ulu Hakan, Bey, Beylerbeyi gibi adlarla anılır. İlin/ülkenin sahibi ve yöneticisidir. Eserin başkahramanı odur (Yıldız, 2017, s. 94). Kün-Togdı siyasetin başı; oyunun kurucusudur. Bu isim ona boşuna verilmemiştir. O gezegenlere göre güneş mesabesindedir. Kutlu, ılımlı, sözü doğru, gönlü zengin, akıllı, bilgili, cesur, yardımsever, himmet ve mürüvvet sahibidir. Bir gün otururken beyliğin işlerini düzene koymak için töre oluşturmak gerektiğini düşünür. Çünkü töre beylikten önemlidir (KB/454). Devleti güçlü ve ebedi kılacak olan töredir. Bu konuda kendisine yardım edecek akıllı, bilgili, dürüst ve işten anlayan birine ihtiyaç duyar. İsteddiği özelliklere sahip bir kimse bulamaz (KB/368-431).⁶ Daha sonra Tanrı onu ayağına getirir.

Ay-Toldu

Bu kişi Ay-Toldu'dur. O zeki, yiğit, uyumlu, akıllı, bilgili, iyi kalpli, yumuşak ve doğru sözlü, bütün erdemleri bilen ve uygulayan bir erdir. Bilgi ve birikiminin kıymetini ancak Kün-Togdı'nın bileceğini düşünür ve çevresinin de yardımıyla onun huzuruna çıkar, kendini tanıtır ve yanında çalışmaya başlar. Ay-Toldu Kün-Togdı için bir kuttur. Devlet için gerekli olan ve devletle özdeşleşen özelliklere sahiptir. Zaman zaman aralarında gerginlikler yaşansa da kısa sürede tam bir uyum sağlanır. Kün-Togdı Ay-Toldu'ya beylerin, o da ona devletin tabiatını öğretir. Kün-Togdı'nın bildirdiğine göre beylere yakın olanlar davranışlarına dikkat etmeli, kendilerini beyle bir tutmaya kalkmamalıdır. Beyler ateşe benzer, her an

⁵ Zühd ve zahid tasavvufî kavramlar arasında yer alır. Bu kavramlara tasavvufta yüklenen anlam ve özellikler hakkında bk. İzmirli, 2019, s. 43-135.

⁶ Tedbir almak yanında diğer unsurların da İslam'ın önem verdiği özellikler olduğu dikkati çekmektedir. (Mlf)

yakınındakileri yakabilir. Başkaldırının başını koparır. Ay-Toldı da Kün-Togdı'ya devleti öğretir. Devlet tanrı tarafından verilen bir kuttur. Top gibi yuvarlak, geyik gibi ürkek, vahşî ve süratlidir. Güvenilmez, vefasız ve dönek tabiatlıdır. Onu elde tutabilmek için tabiatına uygun hareket etmek gerekir. Devlet kutuna sahip ve hâkim olmak için beyin/hakanın sahip olması gereken erdemler yanında bir de yardımcıya ihtiyacı vardır ki o da Ay-Toldı'dır. O ışığını güneşten/Kün-Togdı'dan alır ve dünyaya yansıtır (KB/55-750). Belli bir süreç sonunda Ay-Toldı devlet için gerekli olan ideal kıvama gelir ve Gün-Togdı ona vezirlik unvanı, mühür, tuğ, davul ve zırh verir. Bütün ilde onu yetkili kılar (KB/1036-1037). Ay-Toldı işleri yoluna koyar. Halk zenginleşir. Herkes halinden memnundur. Kurt kuzuyla birlikte yaşamaya başlar. Halk hakana dua eder (KB/1038-1044, 3102-3108).

Öğdülmiş

Bu arada Ay-Toldu devletin devamı için yerine geçmek üzere oğlu Öğdülmiş'i yetiştirir. O bir yönüyle Ay-Toldı'nın diğer yönüyle devletin çocuğudur. Devlet için yetiştirilmiştir. Ay-Toldı vefat edince yerine o geçer. Yine işler yolundadır. Devletin doğru düzgün idaresi için aklî, tecrübî, dinî ve ahlâkî açıdan gereken her şey yapılmaktadır (KB/1546 vd.). Kün-Togdı töreyi doğru kurmuş, dünyayı düzene sokmuş ve iyi bir siyaset izlemiştir (KB/3108). Öğdülmiş de töreye uygun olarak görevini icra etmiştir. Ancak Kün-Togdı hem kendini hem de Öğdülmiş'i yalnız ve eksik bulur. Konuyu Öğdülmiş'e açar ve bir yardımcı bulmasını emreder.

Odgurmuş

Öğdülmiş'in aklına akrabalarından Odgurmuş gelir. O akıllı, zeki, bilgili, becerikli, erdemli, iyilik sahibi, heva ve hevesine uymayan, günahlardan sakınan bir kimsedir. Eğer kabul ederse her işte hakana ve kendisine yol göstereceğinden ve yardımı dokunacağından emindir. Ancak o dağa çıkmış ve kendisini ibadete vermiştir (KB/ 3133-3151). Kün-Togdı daha önce Ay-Toldu ve Öğdülmiş'i olduğu gibi onu da yanına almak ve devlet yönetimine dâhil etmek ister. Ancak bu o kadar kolay değildir. Siyaset ve devlet dünya işidir. Odgurmuş ise akıbet yani ahiret adamıdır. Zekî, bilgili ve erdemli ise de dünyayı bırakıp dağa çıkarak kendini ibadete vermiş bir zahittir (KB/3228, 3441, 3442, 3443, 3563, 3915, 3929, 3975, 4976, 5036, 5037, 5106, 6384).

Zorlu ve riskli bir süreç başlar. Hakan kendi adına onu davet etmesi için Öğdülmiş'i görevlendirir. Öğdülmiş sözlü davet yerine yazılı davetin; Hakan'ın mektubunu götürmenin daha doğru olacağını söyler. Bunun üzerine hakan oldukça etkili bir mektup yazar. Besmele ve hamd ü sena içeren ifadelerden sonra selam ve esenlik dileklerini bildirir, hal ve hatır sorar. Onun durumuna dair olumlu ve olumsuz görüşlerini sıralayarak huzuruna ve hizmetine davet eder. Hakan onun dengi bulunmadığını, akıllı, erdemli, bilgili ve iyi bir kimse olduğunu işitmiştir. Bu özellikleri sebebiyle onu yanında görmek ve ondan faydalanmak istemektedir.

Ancak onun eleştirilecek tarafları da vardır; akrabalarından uzaklaşmış, köy ve kent halkından yüz çevirmiş, yalnız başına ibadet için dağa çekilmiştir. Hakana göre akrabalardan, eş ve dosttan bu denli uzak durmak doğru değildir. Sebebi ne olursa olsun varsa dargınlık ve küskünlükleri gidermek, barışmak gerekir. Sırf ibadet için dağa çekilmek de yanlıştır. Tam olarak ibadet sevabı alabilmek için ilim sahibi olmak gerekir. Âlimin uykusu cahilin ibadetinden daha sevaplıdır. Dağda ilim öğrenme imkânı yoktur. Yerleşim birimleri olarak köy ve kentte daha fazla ibadet etme imkânı vardır. Dağda namaz ve oruçtan başka ne yapılabilir ki? Zahitlik kişinin şöhret bulmasına, gurura kapılmasına ve ibadetlerinin boşa gitmesine neden olabilir. (Nafile) ibadetleri halktan gizlemek gerekir. Bunun için köy ve kent hayatı daha elverişlidir. Oralarda iyilik yapmak; halka yararlı olmak, akrabalara yakınlık göstermek, düşkünlere, dul ve yetimlere, kör, kötürüm ve aksak olanlara yardım etmek, farz namazları cemaatle kılmak, Cuma namazlarını kılabilmek, helal dünyalık kazanıp yoksullara dağıtmak, insanların elinden tutmak, onlara güler yüzle karşılık vermek gibi birçok sevap kazanma fırsatı vardır. Bu sayılanların hepsi birer ibadettir. Namaz ve oruç ise yalnız eda edenin yararındır. Bu ikisiyle yetinmek bencillik olur. Hz. Peygamber'in "İnsanların iyisi kendi yararını koyup başkalarının yararını gözetir" hadisi bunu teyit etmektedir.⁷ Fazla ibadet ederek kurtulacağını zannetmek doğru değildir. Hangi ibadetin kulu kurtaracağını Tanrı bilir. Onun kulların ibadetine ihtiyacı yoktur. Oğurmuş için en doğrusu hakanın davetine icabet etmektir. Her iki dünyayı kazanmanın yolu buradan geçer (KB/3145-3262).

Mektubu alan Öğdülmiş davet için Oğurmuş'a gider. Aralarında tartışmalar yaşanır. Öğdülmiş onun insanlardan; tanıdık, dost ve akrabalarından uzaklaşmasını yanlış bulduğunu söyler. Oğurmuş kendini savunur. Düşüncesine göre insanlardan uzaklaşmak hem dininin gereği ve hem de kendi iyiliği içindir. Dünya işine karışan kişi ahiret işini yerine getiremez. Halka kapısını kapatmayan Rabbine tam olarak kulluk edemez. Dinin düşmanı olan heves ve nefis insanı ibadetten uzaklaştırır. Buna fırsat vermemek için onları baskı altında tutmak gerekir. Bunun yolu da ıssız yerlere sığınarak ibadet etmekten geçer. İnsanlardan ayrı yaşamının gıybet etmekten, insanların gönlünü kırmaktan, onlara yük olmaktan ve boş konuşmaktan kurtulmak gibi bir takım faydaları da vardır. Kendisinin halka yararı olmasa da zararı da yoktur. Bu sayede o Tanrı'yı yâd edip onunla baş başa kalma bahtiyarlığına ermiştir. Kula düşen kabul olup olmamasına bakmaksızın ibadet etmektir (KB/3334-3366).

Öğdülmiş ona bu anlattıklarının doğru olmakla birlikte birer bahane olduğunu söyler. Yalnız başına ibadete çekilmenin başka mahzuruna değinir. Kişinin

⁷ Hadis ve kaynakları için bk. Palabıyık, 2010, s. 46.

öldükten sonra adının yaşaması ve soyunun kesilmemesi için evlenmesi, oğul-kız sahibi olması gerektiğinden bahseder. Odgurmuş ise oğul ve kızın kötü çıkma ihtimalini hatırlatır. Dost arkadaş edinmekle uğraşmanın zorluklarına değinir (KB/3334-3366).

Bu tartışmaların ardından Ögdülmüş sözü Hakan'ın davetine ve mektubuna getirir. Hakan'ın merhametli, kutlu, doğru, töreli, adaletli oluşundan; ona yakın olanların onun kutundan pay alacağından, doğruluğa dayanan törenin göğün direği olduğundan, doğru töre yapan adil beyler sayesinde yedi kat yerin düzeninin sağlandığından bahseder. Beylik düğümünü/problemlerini el ele verip çözmek için hakanın kendisini davet ettiğini söyler. Bu aşamada tartışma yerini müzakereye bırakır. Odgurmuş bu konuda Ögdülmüş'in görüşünü alır. O da hakan gibi düşünmektedir. Odgurmuş itirazını sürdürür. Meseleye Ögdülmüş'in tek taraflı baktığını ve dünyaya aldandığını söyler. Ona göre dünya hayatı gelip geçicidir. Sonunda/akıbetinde ölüm ve ahiret vardır. Ahiret hayatı ebedidir. Bu dünyada yapılacak en doğru iş ibadet ederek ölüme ve ahirete hazırlanmaktır (KB/ 3454-3645). Ögdülmüş ise Odgurmuş'un yaklaşımını tek taraflı bulur. Sadece dünyanın kötülüğünü düşünerek günah korkusuyla yaşamamanın yanlışlığına değinir. Allah'ın azabı yanında rahmeti de bulunduğunu, rahmetinin gazabından üstün olduğunu, azabından korkmakla beraber rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiğini hatırlatır. Ona göre herkes köy ve kenti koyup dağa çekilecek olursa dünya bozulur ve insanoğlunun soyu kesilir. Dünyayı da ahireti de yaratan Allah'tır. Kula düşen her ikisi için çalışmaktır (KB/3446-3681). Onun bu açıklamaları Odgurmuş için yeterli olmaz. Meseleyi subjektif boyuta taşır. Bu işin gönlüne yatmadığını, hakanın işine yarayacak erdemlere sahip olmadığını, dünyadan kaçarak kendini Tanrı'ya tapınmaya adadığını, hakana kulluğun kendisine yakışmayacağını söyler ve onun davetini reddeder (KB/3682-3706).

Ögdülmüş ikna etmek için çok uğraşsa da Odgurmuş'u zorlamaz. Hakan'ın davet mektubuna karşılık onun da ret cevabını mektupla bildirmesini ister. Bunun üzerine Odgurmuş hakana ret gerekçelerini bildiren bir mektup yazar. Mektubunda Allah'a hamd, peygambere selam ettiğini, hakana duacı olduğunu ve devletin sağladığı imkânlardan hoşnutluğunu bildirir. Kendisine yöneltilen eleştirilerin bir kısmını nezaketle cevaplandırır. Mazeret olarak öncelikle kendisinin hizmet; töre, usul ve adab-ı muâşeret bilmediğini dile getirir. İkinci olarak da dünyanın cefa yurdu oluşuna değinir. Dünyada elde edilen her şeyin bir faturası vardır. Kendisinin yiyecek ve giyecek dışında hiç bir şeye ihtiyacı yoktur. Bunları veren Tanrı'dır. Neticede hakan bir dünya beyidir. O da herkes gibi bir kuldur. Kula kulluğun manası yoktur. Hakan'a davetini kabul etmek için dört şart koşar. Ondan (1) ölümsüz bir yaşam, (2) yaşlılığı olmayan gençlik, (3) hastalısız bir esenlik

ve (4) yoksulluğun olmadığı bir hayat diler. Bunlar mutlak olarak hiçbir kulun karşılayabileceği istekler değildir (KB/3713-3820).

Öğdülmiş mektubu alıp hakana götürür. Hakan mektubu dikkatle okur. Önce kızgınlıktan yüzü kızarır zira o Odgurmuş'a "ipek", o ise hakana "diken" göndermiştir. Hakan Tanrı'nın kut verdiği seçkin bir kuldur. İlinde/ülkesinde isteğinin yerine getirilmemesi töreye sığmaz. Bu nedenle ona kızar. Bir süre düşününce söylediklerine hak verir ve tavrı yumuşar. Her ne kadar reddedilse de onu yanında görme kararından vazgeçmez. Bir davet mektubu daha gönderir. İkinci kez mektup götüren Öğdülmiş Odgurmuş'a dil döker. Hizmet konusundaki kaygılarını gidermeye çalışır. Ona hizmet; töre, usul ve adap öğretir. Hiyerarşik olarak kime nasıl davranması gerektiğini anlatır. Bunları dikkatle dinleyen Odgurmuş konuşma sırası kendine gelince sözü ölüme getirir. Öğdülmiş'e bir soru sorar:

Tut ki dediğin gibi hakanın hizmetine girdim
İnsanların tavrını tamamen öğrendim
Yararı ne ölünce
Elde kalan iki bez olunca? (KB/4699-4700).

Ona göre beyin kuldan, zenginin fakirden farkı yoktur. Asıl olan türeten/yaratan Tanrı'ya tapınarak ahireti kazanmaktır. Dünya hayatı geçicidir. Beylerin işi terstir. Onlara yaranmak zordur. Dünya bir tuzaktır. Bugün sana gelen devletin seni ne zaman bırakacağını bilemezsin. Kut dönek ve kabadır. Ona inanılmaz. Netice itibarıyla Odgurmuş daveti yine reddeder ve kendisinin ancak yararlı sözler söyleyerek ve dua ederek onlara yardımcı olabileceğini söyler (KB/3821-4873).

Geri Adımlar ve Uzlaş

Süreç zorlu olmakla birlikte zorlama içermez. İkna için töre hatırlatılır, aklî ve dinî bütün gerekçeler dile getirilir. Herkes kendi kanaatini özgürce ifade eder. Öğdülmiş Odgurmuş'ın söylediklerini hakana iletir. Hakanın gönlü kırılır, gözünden yaş gelir. Sonunda Odgurmuş'a hak verir. Ebediyet insanın huzur bulduğu yerdedir. Devlet günleri geçicidir. İnsan bu dünyada yükseldikçe baş ağrısı artar. Hakan üzülse de öfkelenmez. Akl-ı selim ile hareket eder. Zorlama yoluna gitmez. Bekleyip görelim der. Birkaç gün sonra Öğdülmiş'i çağırıp tekrar konuyu açar. Odgurmuş'ın birlikte çalışmayı reddetmesini kabullenme noktasına gelmiştir. Ancak yine de bir şekilde ondan faydalanmak ister. *"Ziyaret için ben gideyim veya o bana gelsin, bir öğüt ve nasihat versin, yine yerine dönsün, işlerini yapsın"* der. Öğdülmiş bunu yerinde bulur ancak *"Hakan gitmesin ben onu getireyim"* der. Ne de olsa hakan kut sahibi, töre koyucu, ilin başıdır. Öğdülmiş gidip durumu Odgurmuş'a anlatır. Odgurmuş ziyaret teklifini akla yatkın ve İslam'a uygun bulur.

Gideyin hakana, hakan gelmesin
Ben emek çekeyim, o zahmet etmesin

Hakan halkın büyüğü, ilin beyi

Değer vermeli ona, saygı göstermeli (KB/4995-4996)

der ve yakında hakanı ziyaret edeceğini bildirir. Ziyaret sürecinde hem Odgurmış hem de hakan adına belli bazı hususlara riayet edilecektir. 1. Ziyaret gece gerçekleşecek, bu sayede Odgurmış halkın diline düşmekten kurtulacaktır. Zira o bir zahittir. Herkesin gözü önünde hükümdarları ziyaret etmek zahitliğin şanına yakışmaz. 2. Odgurmış önce Ögdülmüş'in evine giderek orada bekleyecek, hakanın uygun gördüğü vakitte huzuruna çıkacaktır. Böylece törenin gereği olarak hakanın emri yerine getirilmiş olacaktır. Nihayet ziyaret gerçekleşir, mesafe korunmakla beraber uzlaşa da sağlanır (KB/4898-5034).⁸ Hakanın isteği üzerine Odgurmış ona öğüt verir.⁹

Ana başlıklar halinde şu öğütlerde bulunmuştur: Dünyaya güvenip gönül bağlama, ölümü unutma, ahirete hazırlıklı ol, gönlünü diri tut, hayatı iyi değerlendire; malını paylaşır, halkının çıkarını düşün, onlara iyi bak, onları aç, yoksul ve hasta bırakma, fakir, dul ve yetimi gözet, doğru, alçak gönüllü, tatlı dilli, merhametli, bağışlayıcı, cömert ol, ibadetlerini eda et, az ye, az konuş, dilini tut, büyük söz söyleme, doğrulukla töre yap, töreye uy, işlerini akılla gör ve bilgiyle işle, iyi ve faydalı işlerle uğraş, uyanık ve tedbirli ol, gözü açık davran, akıllı, bilgili, doğru ve dürüst kimseleri kendine yakın tut, onların sözünü dinle ve hakkını gözet, temiz bir kadı, iyi bir vekil ve seçkin bir vezir edin, nefesine ve hevesine uyma, kibirlenme, cimrilik etme, hazine biriktirme, malına güvenme, haramdan uzak dur, içki içme, fesada yaklaşma, kötü olma, kötü ve faydasız işlerden kaçın, adını kötüye çıkartma, kötülere ve fesat çıkarana uyma, kötülerden ve kötülüklerden uzak dur, ahmak ve duyarsız davranma, kötülere hoşgörü gösterme, kötülük yapanları cezalandır, din işleri dışındaki işlerde aceleci olma, öfkene kapılma, ceza verirken acele etme, kusurun olursa itiraf et, özür dile ve tevbe et vs. (KB/5132-5442).¹⁰

Siyaset ve din arasında bir denge kurulmuş; hakan muradına ermiş Odgurmış'ı huzuruna getirtmiş ve öğütlerini dinlemiştir. Odgurmış da manevî otoritesini; ıssız yerlerde Tanrı'ya ibadet etmenin dünya işleriyle uğraşmaktan daha önemli olduğunu kabul ettirmiş ve özgürlüğünü güvence altına almıştır. Kendisi de dünya işleriyle uğraşanlara saygı duyar hale gelmiştir. Önceleri devlet işleriyle

⁸ Benzer bir mücadele ve uzlaşa sonraki asırlarda kaleme alınan Fuzulî'nin Rind ile Zahid adlı eserine de yansımıştır. Eser farklı din anlayışlarını temsil eden rind ve zahidin birbirini eleştirisiyle başlamış bu eleştirilerden faydalanarak dostluk kurmalarıyla sonuçlanmıştır. Bk. Fuzulî, 1993, s. 17-104.

⁹ Bunlar zahit bir din adamı olarak Odgurmış karakteri üzerinden nakledilen dinin siyasetten beklentileri olarak değerlendirilebilir. (Mlf).

¹⁰ Öğütlerin sıralaması birbiriyle ilgili olanlar bir araya getirilmek suretiyle tarafımızdan yapılmıştır. (Mlf)

uğraşmayı küçümserken nihaî olarak devleti temsil eden Ögdülmüş'e şu sözleri söylemiştir:

Bugün orada durmak sana iyilik
Yine burada durmak bana iyilik
Senin bugün ile/ülkeye yararın çoktur
Bozulursa bu yarar yerini beddua alır
Hakan seni ilde yetkili kıldı
Sen iyiliklerle büyüttün adını (KB/5725-5727)

Daha sonra Odgurmış hastalanır ve ölür. Hakan Ögdülmüş'e başsağlığı, Odgurmış'a da dua edip Tanrı'dan günahlarını bağışlamasını diler (KB/6304-6306). Eserdeki karakterler ve siyâsî rolleri üzerinden takip edildiğinde yukarıda tasvir edildiği gibi sürecin görüş ayrılığıyla başladığı ve uzlaşmayla sonuçlandığı görülmür. Meseleyi daha iyi kavrayabilmek için konuyu bu karakterlerin temsil ettiği dinî kavramlar açısından değerlendirmek faydalı olacaktır.

Dinî Kavramlar

Eserde kut ve töre hem siyasî hem de dinî içerikli en önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra buna akıbet/ahiret kavramı eklenmiştir. Bu kavramlara geçmeden şunu belirtelim ki Türk İslam edebiyatının ilk mahsullerinden olan bu siyasetnamede, İslam tarihinde ilk asırlardan itibaren siyasî açıdan merkezî rol oynayan halife ve hilafet kavramlarına yer verilmemiştir. Bunlar İslam ve siyaset denilince ilk akla gelen kavramlar arasında yer alır. Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların başına geçen dört sahabeye halife unvanı verilmiştir. Onların devlet başkanlıklarının meşruiyeti başlangıçtan itibaren Müslümanların kahir ekseriyeti tarafından kabul görmüştür. Daha sonra Emevî, Abbâsî ve Yavuz Sultan Selim'den itibaren bazı Osmanlı sultanları da bütün Müslümanların başı olarak halife unvanını kullanmıştır (Avcı, 2009, s. 539-546).

Kutadgu Bilig halife ve hilafet kavramlarının yaygın olarak kullanıldığı (h. 462/m. 1069-70) yıllarda Kaşgar ilinde tamamlanıp Maşrik/Doğu Karahanlı meliki Tavgaç Buğra Han huzurunda ona yol göstermek için sunulmuştur. Eser Allah, peygamber ve dört sahabenin övgüsüyle başlar (KB/1-62). Ancak bu dört sahabenin halife oluşundan bahsetmez. Tavgaç Buğra Han'ın veya eserdeki karakterlerin zamanın halifesiyle ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair herhangi bir bilgi içermez. Geçmişte yaşayan herhangi bir halifeye, hilafet kavramına ve kurumuna atıfta bulunmaz.¹¹ Siyasetin başı tarihi şahsiyet olarak doğrudan Tavgaç

¹¹ Buradan hareketle Kutadgu Bilig'te siyaset-din ilişkisinin İslam tarihi tecrübesinden çok Türklerin eski inançlarına dayandığı söylenebilir. Ögel Türklerin yeni gelen tesirleri körü körüne kabul etmeyip eski inançlarıyla bağdaştırmaya çalıştıklarına vurgu yapar. Bk. Ögel, 1998, s. 482. Bu üzerinde ayrıca durmaya değer bir konudur. (Mlf) Kutadgu Bilig'ten yaklaşık iki asır sonra kaleme alınan İbnü't-Tiktaka'nın (2016) siyasetname türünün bir örneği olarak kabul edilebilecek eserinde

Buğra Han, eserdeki karakter olarak ise Kün-Togdı'dır. O siyaset etme yetkisini doğrudan Tanrı'dan alır ki buna kut denir.

Kut

Kutadgu Bilig'e dair çalışmalarda kut kavramı saadet, talih, mutluluk, inayet, ihsan ve ikram sözcükleriyle karşılanmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak -kanaanımce- bunların her biri bu kavramı karşılamaktan uzak olup anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Esere bakıldığında bu kavrama şans, talih, nasip gibi olumlu anlamlar yanında döneklık ve vefasızlık gibi özelliklerin de nispet edildiği görülmektedir. Bunları kut kavramına karşılık olarak kullanılan kavramlara nispet ederek kullanma; "dönek mutluluk" veya "vefasız talih" deme imkânı yoktur. Bu nedenle başka kavramlarla karşılamak yerine bu kavramın kendisini kavramak ve kullanmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.¹²

Kut kavramı bir yönüyle Tanrı'nın hakana inayet, ikram ve ihsanını, diğer yönüyle ise ona yüklediği sorumluluğu ifade eder.¹³ Kut başlı başına değer ifade etmez. Kıymeti bilinir ve iyi değerlendirilirse iyi, aksi halde kötü sonuç doğurur. Kutadgu Bilig'e göre Tanrı kut verdiği için Tavgaç Buğra Han kutlu/şanslıdır. Bu nedenle şükredip Tanrı'nın adını bin kez anmalıdır (KB/109). Yusuf Has Hacip ona "Dirliğin sürsün, bin kutla dolsun- Çekemeyen gözler ateşte yansın" diye dua etmiştir (KB/121). Burada kutun iyi tarafına değinilmiştir. Aynı zamanda o "... dönek kutun hâkimidir." (KB/91). Burada ise kuta olumsuz bir özellik atfedilmiştir.

Dönektir bu devlet, hem yapar hem bozar

Kararlı değildir bıcarsa kaçar

Bu kuta inanma, iyilik yap

Bugün sendeyse yarın başkasında bil

Bu kuta güvenme ey kut bulan

Gelen kut bir gün gidecektir

Ey devlet sahibi, bu devlet ile

Durayım dersen dur sen iyilik ile (KB/584-551)

Bu beyitlerde devlet ile kut özdeşleştirilmiş ve her ikisi de döneklık ve güvenilmezlik ile nitelendirilmiştir. Ancak kut veya devlete mutlak olarak kötü gözle

siyaset ve devlet yönetimine dair bilgilerden sonra hulefa-yı râşidinden başlayarak Abbasiler döneminin sonuna kadar olan halifelerden ve İslam devletlerinden bahsedilmiştir (s. 1-237). Bu eser ile Kutadgu Bilig'in meseleye yaklaşımı tamamen farklıdır.

¹² Sait Başer -sadece çevirilerde yer alan karşılıkların değil- birkaç kaynaktan geçen anlamlandırmalara bakarak bu kavramı tarif etmenin de sakıncalı olacağını bildirmiştir (Başer, 2019, s. 75).

¹³ Ögel kutu Tanrı'nın bazı insanlara bahşettiği kutsal kudret olarak açıklamıştır. Bk. Ögel, 1998, s. 303.

bakmak doğru değildir. Zira değişkenlik, döneklilik ve vefasızlık onların tabiatının gereğidir. Eserde bu konuya da değinilmiştir.

Benim kusurum döneke diye insanlar

Beni ayıplayıp yargırlarlar

Kusur değil bak benim değişkenliğim

Ben hep yeni şeyler seçerim (KB/685-686.)

Kut olarak verilenlerin devlet, beylik, hakanlık, devlet başkanlığı, hâkimiyet, siyaset, il ve ülke olduğu değişik beyitlerde ifade edilmiştir.

Nasıl ki düz yerde top yuvarlanır

Devlet de onun gibidir, uzaklaşır (KB/662)

Güvenme bu kuta (devlete) kutlu kişi

İnanma bu kuta, adlı kişi

Akarsu, güzel söz ve kut durmadan

Gezinirler dünyayı durup dinlenmeden

İnanılmaz bu kuta, vefasız, dönektir

Yürürken hemen uçar, ayağı kaygandır (KB/668-670)

Kuttur bey, kuta yakın olursa kişi

Dileğine kavuşur ilerler bütün işleri (KB/606)

Kutadgu Bilig’de yöneten yönetilen ilişkisi hak ve sorumluluk temeline oturtulmuştur. Kuta sahip olmak bir ayrıcalık olduğu kadar bir sorumluluk meselesidir. Gereklere yerine getirildiği takdirde elde tutulur. Kut herkese değilse de herhangi bir kimseye nasip olabilir ancak kalıcı olması akla ve bilgiye bağlıdır.

Bu kut kime gelirse yaşarır

Akıllı insanla kut tümünden bağdaşır (KB/1707)

Bilgisize de kut gelir yaşarır

Ama bilgiliyle kökten anlaşır

....

Gelir kut kişiye, ağırlar onu

Siner bu ağırlık yürürse doğru (KB/ 1709; 1714)

İyilik, doğruluk ve edep kutun kalıcı olmasını sağlarken kötü huyluluk, yalan ve bilgisizlik onun geçip gitmesine yol açar (KB/ 1658-1676). Gereği yerine getirilmediği takdirde “göç atı gibidir kut, göçer gider.” (KB/1704).

Yukarıda belirttiğimiz gibi devlet, beylik, hakanlık, devlet başkanlığı, hâkimiyet, siyaset, il ve ülke karşılığı kullanılan kut siyasî hâkimiyetin Tanrısal/ilahî kaynağına işaret etmesi bakımından dinî bir kavram olup Kutadgu Bilig’de siyaset ve din ilişkisini ifadede merkezî rol oynar.

Töre

Töre de Kutadgu Bilig’teki dinî içerikli kavramlardan biridir. Bu kavramın yasa veya sözlü yasa olarak günümüz Türkçesine aktarılması da doğru değildir (Başer,

2019, s. 98). Eserin geneli dikkate alındığında törenin devlet nizamı ve geleneğini ifade eden bir kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Doğrusu yanında eğrisi de olabilir. Doğru/ideal töre Tanrı'nın hakandan belli ilkelere dayalı olarak tesisini ve tatbikini istediği devlet nizamını ifade eder. Devletin bekası için töre her şeyden önemlidir (KB/454). Şartlara göre değişebilen ve yenilenen törenin anayasa hükmünde değişmez prensipleri de vardır. Bunlar könilik (adalet), uzluk (iyilik-faydalılık), tuzluk (eşitlik) ve kişilik (insanlık-üniversallık)'tır (Kafesoğlu, 1997, s. 247; Dikici, 2005, s. 536).

Doğru töre tesisinde beyler ve âlimler olmak üzere iki zümre önemli rol oynar. Biri kılıçla diğeri kalemle doğru töre inşasına katkı sağlar (KB/265-269). Töreyi Kün-Togdı yani devletin başı temsil eder (KB/355). Doğru töre kurmak öncelikle onun görevidir. Töre tesis edecek beyler akıllı, bilgili ve erdemli olmalıdır.

Cihanı elde tutmak için bin erdem gerek
Eşegi alt etmek için aslan olmak gerek

...

Kılıç vurur, biçer düşman boynunu
Töredir düzelten ilini, halkını (KB/284, 286)

Bu genel özellikler yanında hakan ateş, düşman, hastalık ve bilgiyi küçük görmemeli, öfkeyle hareket etmemeli, akıllı, bilgili ve iyi huylu olmalıdır (KB/306-326). Ülkesinin güvenliği, halkının huzur, barış ve refahı için gerekli tedbirleri almalıdır (KB/446-449). İşlerin yoluna girmesi ve törenin bozulmaması için iş bilen yardımcı edinmelidir (KB/428-429). Doğruluk törenin vazgeçilmez şartıdır. Hakan doğru töre kurmalıdır. Herkese adil davranmalı; insanları bey ve kul diye ayırmamalıdır. Adaleti geciktirmemeli, haksızlık yapanları ve zalimleri cezalandırmalı, mazlumları sevindirmelidir (KB/808-821).¹⁴ Eserde değişik vesilelerle hakandan/beyden beklenen bazı özellikler ön plana çıkarılmıştır.

İki şeyden ibarettir ilin bağı, kilidi
Biri sakınmaktır, biri töre, ilin kökü
Eğer bey tedbirliyse ilini korur
Düşmana boyun eğdirir, onu sıkı tutar
Hangi bey ile/ülkeye doğru töre verirse
İli ilerler ve günü parlar (KB/2015-2017)

Tedbirli olmak ve doğru töre koymak beyliğin elde tutulmasını sağladığı gibi zorbalık ve vurdumduymazlık da yıkılmasına sebep olur (KB/2024). Bunun yanında beyin kurması gereken bir hiyerarşik-bürokratik düzen ve bu düzen içinde yer alanlarla ilişkilerini belirleyen birtakım ilkeler bulunmaktadır ki bunlar da tö-

¹⁴ Kut ve töreye ilişkin bölümleri bir arada incelemek için bk. Göksu, 2020, s. 73-125.

renin bir parçasıdır. Hakan/bey başta veziri olmak üzere bütün kullarından töreye bağlı hareket etmelerini ister. İilde/ülkede her şeyin yolunda gitmesi töreye ve törenin başı ve sorumlusu olarak hakana bağlıdır (KB/2029-2036).

Gerek kut gerek töre kapsamında dile getirilen hususlar aslında bir din olarak İslam'ın da gerekleridir. Bunlar öyle incelikle ele alınmış ve ifadeye kavuşturulmuştur ki çoğunlukla dikkat edilmez ve hatırda tutulmazsa ayet ve hadislerle telmihte bulunulduğu fark edilmez. Bunun muhtemel bir sebebi burada dile getirilen hususların zaten İslam öncesi Türk siyaset geleneğinde de bulunması olsa gerektir. Bilgelerin düşünceleriyle tarihten süzülüp gelen siyaset ilkeleri akla dayalı olarak ve ikna süreci işletilerek sayılıp dökülmüştür. Bunlar ayet ve hadislerle desteklenmiştir.¹⁵

Akıbet

Eserde yukarıda bahsettiğimiz tarzda şekillenen siyaset-din ilişkisi yeterli görülmemiş buna bir de Odgurmuş'un temsil ettiği din anlayışı eklenmiştir. Odgurmuş kanaat, akıbet ve ahireti temsil etmektedir. Aslında o da akıl ve bilgi sahibidir. Aynı zamanda zahittir.¹⁶ Müşahhas karakter olarak aile hayatını, yakın akrabayı, köy ve kenti terk edip ıssız bir yere çekilerek sadece ibadet etmesiyle temayüz etmiştir. Nedense Yusuf Has Hâcîp onu da siyasetin aslî unsurlarından biri olarak konumlandırmak istemiştir. Eserde bunun diğer üç unsurda olduğu gibi tam ve sorunsuz bir şekilde gerçekleştiğini söyleyebilmek güçtür. Neticede Odgurmuş siyâsî bir sorumluluk ve görev üstlenmemiştir. Kendini siyasetin dışında tutmuş katkısını da dua etmek ve öğüt vermekle sınırlandırmıştır. Yukarıda yer verdiğimiz öğütlerine bakıldığında bunların büyük ölçüde daha önceden de dile getirildiği görülmektedir. Toplumunu terk edip ıssız yerde ibadet etme tarzındaki yaşantısı ise sosyal bir faaliyet alanı olarak siyasetin tabiatına aykırıdır. Odgurmuş'un tercihi bireysel olarak sürdürülebilir. Sosyal karakter kazanması ve yaygınlaşması siyaseti büyük ölçüde anlamsızlaştıracak niteliktedir. Odgurmuş kendi adına başarılı bir konum elde etmiş; tercih ve yaşantısından taviz vermemiştir. Hakan'a bağlılığını ve siyasetin kendi kulvarındaki faaliyetlerine saygı duyduğunu

¹⁵ Kutagdu Bilig'te dini unsurlar olarak inanç, ibadetler ve ahlak ön plana çıkmıştır. Muamelat ve ukûbâta dair hemen hiçbir şeye rastlanmamaktadır. Bu da üzerinde ayrıca durulmayı gerektiren bir husustur. (Mlf).

¹⁶ Sait Başer Odgurmuş'un Tanrı ilmini biliyor göründüğünü, bu vasfı taşıyanlara ârif, bilgi sahalarna da irfan dendiğini bildirmiştir (Başer, 2019, s. 69). Ancak eserin geneli dikkate alındığında onun toplumdan uzaklaşarak sadece ibadete yönelmesi itibarıyla zahit kimliğiyle öne çıktığını söyleyebiliriz. Eserde Odgurmuş'a ait irfan kapsamında değerlendirilebilecek makam ve hallere, söz ve davranışlara rastlanmamaktadır. (Mlf)

Zahidler sonraki dönemlerde de siyasetnamelerin gündemine girmiştir. Nizamülmülk eserinde padişahların âbid ve zâhidlere nasıl davranması gerektiği konusuna değinmiştir (Nizâmülmülk, 2013, s.71).

ifade ile yetinmiştir. İşin diğer tarafında yer alan Kün-Togdı ve Ögdülmüş ise onu sisteme dâhil edebilmek için büyük çaba sarf etmelerine rağmen bunu başaramamıştır. Önceleri eleştiresel de sonunda onu haklı bulmuşlar ve geri adım atmışlardır. Eserde ayrıca dünya ve din/ahiret ayrımı keskinleşmiş Odgurmuş dinin, diğerleri ise dünyanın sahibi ve temsilcisi olarak takdim edilmiştir. Her türlü dünya işinin din ve ahiret açısından taşıyabileceği değer ve anlam yerine sadece ahiret için çalışmak üstün tutulmuştur.

Burada takdim edildiği haliyle zahit karakterinin halkla ilişkisi problemlidir. Zira ona nispet edilen halktan uzaklaşarak ıssız bir yere çekilme ve vaktini sadece ibadetle geçirme tarzında belirginleşen dindarlık anlayışı tarih boyunca eleştirilmiştir. Bu eleştiriler eserde de dile getirilmiştir. O ne bir âlim ne de bir sufi veya mutasavvıftır. Akıllı ve bilgili ise de saygınlığını ilmi ile elde etmemiştir. Eserde yer aldığı kadarıyla ondan sufilere mahsus haller ve sözler de sadır olmamıştır. Kendisine teklif edilen halk içinde Hak ile beraber olma (halvet der encümen) ve gösterişten uzak dindarlık (melamet) anlayışını reddetmiştir.¹⁷ Ogdurmuş'un dinî yaşantısı herkes tarafından örnek alınacak nitelikte değildir. Zaten eserde de böyle bir konuma yerleştirilmemiştir. Ondandır beklenen akıbeti/ahireti hatırlatması, öğüt vermesi ve dua etmesidir. Öğütleri içerik itibarıyla sadece zahitlerin değil hemen her Müslümanın bilebileceği niteliktedir. Buna rağmen Kutadgu Bilig'de onun şu veya bu şekilde siyasetin/devletin önemli bir unsuru olarak kabul edilmesi ilginçtir.

Hükümdar ile zahit, siyaset ile din arasında kurulan bu denge ve ilişkinin olumlu sayılabilecek yönleri de vardır. Hakan ilin/ülkenin başıdır. Töre gereği kimseden emir ve talimat almaz. Ancak o da bir insandır, yanlış yapabilir, dünya işlerine dalıp ahireti unutulabilir. Ona öğüt verecek ve ahireti hatırlatacak birine ihtiyaç duyabilir. Doğrudan emri altına girmiş birinden öğüt alması devlet ve töre açısından bazı mahzurları da beraberinde getirir. Hakanın hizmetindeki birinden öğüt alması töreye sığmaz. Öte yandan devlet çarkı içinde yer alan kişilerin dünyevî kaygı ve maksatlardan müstağni kalması da zordur. Bu yönüyle ilk bakışta zahit karakterinin dünya işlerinden uzaklaşması menfi bir durum gibi görünse de

¹⁷ Fatih M. Şeker'e göre "Eserin bütününde tasavvufi hayat zihni bir mefhum olarak görülmez. (...) Makam, hal, fenâ, seyr ü sülûk, keramet gibi tasavvufun teknik kavramları (...) eserde yer tutmaz." Ancak "metnin bütününde dünya tamamen tasavvufî bir çerçeve içinde mütalaa edilir" (Şeker, 2009, s. 362-363).

Şeker eserin tasavvufi içeriğini ön plana çıkarmış, kendi ifadesiyle "kelimenin tam manasında sözüyle ve özüyle tam bir zâhid" olan Ogdurmuş'un tasavvufu değil zühdü esas aldığı ifade etmekten kaçınmıştır.

müspet bir tarafı da içinde barındırır. Hakana nasihat edecek kimse dünya işle-
rinden tamamen azade olmalıdır ki sırf ahiret için samimi olarak öğüt verebilsin.
Törenin ve devletin akıbeti için böylesi daha uygun görülmüştür.

Sonuç

Siyasetname türünde bir eser olan Kutadgu Bilig’de siyaset ve din ilişkisi üze-
rinde de durulmuştur. Genel olarak her Müslüman’ı ilgilendiren inanç esasları ve
ibadetler yanında sahip olunması gereken ahlâkî erdemlere ve kaçınılması gere-
ken hal ve hareketlere değinilmiştir. Özel olarak ise -siyasetname olması bakı-
mından- siyaset ve devlet açısından önemli konumda bulunan Kün-Togdı ve Od-
gurmış karakterleri üzerinden ideal sayılan bir ilişki tarzı ortaya konulma yoluna
gidilmiştir. Kün-Togdı devletin ve siyasetin başıdır. Tanrı ona bu görev ve yetkiyi
doğru töre inşa etmesi için kut olarak vermiştir. Tanrı tarafından verilmesi itiba-
riyle onun yetki ve sorumluluğu dinî/ilâhî bir nitelik taşır. Kün-Togdı kutu elinde
tutmak ve doğru töre inşa etmek için her türlü tarihî tecrübe, erdem ve dinî bil-
giden faydalanmış ancak devletin bekası için bunu yeterli görmemiştir. Bu eksik-
liği gidermek için dünyadan uzaklaşarak vaktini ıssız bir yerde ibadetle geçiren
Odgurmış’ı kendi yanında çalışmaya davet etmiştir. Odgurmış ise bunu reddet-
miştir. Kün-Togdı ve Odgurmış önceleri birbirlerinin rollerini eleştirirken so-
nunda bir uzlaşma noktasına varmıştır. Kün-Togdı Odgurmış’ı yanında çalıştırmak-
tan vazgeçmiş sadece ziyaretleşme ve öğüt almaya razı olmuştur. Odgurmış da
onun davetini tümüyle reddetmeyip -emrinde çalışmasa da- ona öğüt verme ve
dua etme görevini üstlenmiştir. Sonunda töreyi temsil eden Kün-Togdı akı-
beti/ahireti temsil eden Odgurmış’ın üstünlüğünü kabul etmiştir. Odgurmış da
Kün-Togdı’nın rolünün önemini ifade ve itiraf etmiştir. Varılan uzlaşmaya göre artık
hakan zahidi yanında çalışmaya zorlamayacak, zahit ise hakana öğüt vererek ve
dua ederek katkı sağlayacaktır. Eserde yer aldığı şekliyle zahidin yaşantısı İslam
tarihi boyunca tenkit edilmiştir. Onun İslam’ı temsil kabiliyeti yoktur. Tercih et-
tiği yaşantı herkese örnek olabilecek özellikte değildir. Bu ve benzeri eleştiriler
Kutadgu Bilig’de de dile getirilmiştir. Buna rağmen eserde o siyasetin dört ana
unsurundan biri olarak sunulmuş ve diğer unsurlarından üstün tutulmuştur.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Adalioğlu, H. H. (1998). Hilâfet. TDVİA içinde, (Cilt 17, ss. 539-546). İstanbul: TDVİA.
- Avcı, C. (2009). Siyâsetnâme. TDVİA içinde (Cilt 37, s. 304-306). İstanbul: TDVİA.
- Başer, S. (2019). Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre. İstanbul: Post.
- Bayar, O. C. (2011). Kutadgu Bilig'te Âyet ve Hadîsler. IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 1 (1), 105-118.
- Dikici, M. (2005). Türklerde İnançlar ve Din. Ankara: Akçağ.
- Doğan, N. (2016). Kutadgu Bilig'de Din ve Devlet İlişkisi: İki Dünyada da Mutlu Olmak. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1, 113-131.
- Fuzulî. (1993). Rind ile Zâhid. Hüseyin Ayan (Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Göksu, E. (2020). Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı. İstanbul: Kronik.
- İbnü't-Tıktaka. (2016). el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi 632-1258). Ramazan Şeşen (Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İzmirli, B. (2019). Tasavvufta Tipoloji Semantik Analiz. Ankara: Araştırma.
- Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Millî Kültürü. Ankara: Ötügen.
- Köprülü, M. F. (1980). Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötügen.
- (1983). Orta zaman Türk Hukukî Müesseseleri İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?. İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi içinde, İstanbul: Ötügen.
- Nalbant, M. V. (2019). Kutadgu Bilig'te Ayet Olarak Düşünülen İbareler Üzerine Bir Değerlendirme. Dil Araştırmaları, 25, 81-95.
- Nizamülmülk. (2013). Siyâsetnâme. Nizâmettin Bayburtlugil (Çev.). İstanbul: Dergâh.
- Ögel, B. (1998). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) (Cilt 1-2). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Palabıyık, A. (2010). Düşünce Hayatımızı Aydınlatan Hadisler (Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık Örneği). İzmir: Tibyan.
- Şeker, F. M. (2009). İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldız, M. (2017). Türk Siyâsî Geleneğinin Kadim Kapıları. İstanbul: Ötügen.
- Yusuf Has Hacib. (2015). Kutadgu Bilig. Mustafa S. Kaçalın (Haz.). İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı.
- (2018). Ayşegül Çakan. (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Extended Summary

Kutadgu Bilig is one of the first products of Turkish-Islamic literature. Written by Yusuf Has Hacib in Balasagun in Hijri 462, Gregorian 1069-1070, the work was completed in Kaşgar and presented to the Karakhanid ruler Tavgaç Uluğ Buğra Han. The work was written as a policy book. It also contains information on the relationship between religion and politics. In some studies, this relationship has been idealized. In my opinion, this relationship has elements to be criticized.

In Kutadgu Bilig, there are four basic principles represented by the four main characters that are necessary for correct politics. The first is the justice represented by Kün-togdı, the second is the state represented by Ay-Toldı, the third is the reason represented by Ögdülmiş, and the fourth is the abstinence represented by Odgurmış. At the same time, these characters are also used in response to other concepts related to these basic principles; Kün-Togdı is defined as right töre/tradition, Ay-Toldı kut/bless, Ögdülmiş intellect and Odgurmış hereafter. Kün-Togdı and Odgurmış are important characters in terms of politics and religion. The purpose of writing the work is to provide happiness in the world and the hereafter through politics. The main actor of worldly happiness is Kün-Togdı, and that of the otherworldly one is Odgurmış. He is also an ascetic in seclusion. He spends his life in worship. Religion is at the center of his feelings, thoughts and actions. Kün-Togdı is the head of state. He does not find it right for him to stay away from people and only worship. He wants to take advantage of him in politics and state affairs. There are arguments between them. Finally, Kün-Togdı admits that his life is more valuable than anything else and leaves him alone. Odgurmış, on the other hand, declares that he respects Kün-Togdı's work as the head of state and is content with praying and giving him advice. Such a consensus is reached between them and the final relationship is established.

Although this relationship is presented as ideal in the work, it is problematic in some respects. Because he is an ascetic. He is estranged from the people, withdrawn to a deserted place and spends his time in worship. His life, above all, such a life has been criticized by many Muslims throughout the history of Islam. These criticisms were also brought up in Kutadgu Bilig. Few Muslims preferred and idealized such a life. Odgurmış has no ability to represent Muslims. Despite this, presenting him in the position of representing one of the four main elements of politics in the work and placing his life in the most valuable and superior position should not be the right choice.

In addition, Odgurmış's life and views are such as to render politics meaningless and devalued. He distanced himself from the people, preferred to leave the world and work only for the Hereafter and defended this. However,

politics is the art of governing the people. It is a social activity to put world affairs in order. The fact that Oğurmuş was placed in the highest position as an ascetic in the field of politics, which has these characteristics, deserves criticism.

Oğurmuş's prayer is of such a nature that it does not require being an ascetic in content. In the parts of the work where Oğurmuş is not mentioned, these were brought to the agenda as the characteristics that should be found in the heads of state. Therefore, it is difficult to talk about an extra contribution of his advice to politics.

When the work is examined in general, apart from Oğurmuş and the values it represents, another relationship between religion and politics can be mentioned in the work. The effect of this relationship on politics seems simpler and more functional. Although the work was written after the Turks became Muslims, the roots of this relationship must be based on the Turkish political tradition. Because it differs from the political structure shaped around the concepts and institutions of the caliphate and imamate in the history of Islam. Two concepts that express this relationship, namely Kut/bless and töre/state tradition, come to the fore.

Kut refers to the precious things that God has given to some of his servants. The country, the state and the presidency, which constitute the subject of politics, are the most important among them. Kut is a concept that should not be attributed to absolute value. For this reason, he is also described as renegade and disloyal. If it is not evaluated well and necessary steps are not taken and measures are not taken to protect it, it will be lost. Kut has a religious character because it is given by God.

The most valuable authority in the field of politics is the presidency and administrative authority. God has given the head of state this authority to establish the right tradition. The right tradition is the state order that God wants the head of state to establish. Scholars also contribute to this. It contains the principles of correct management filtered through the history within the tradition. Although it can be renewed over time, it also has some unchanging principles. Justice, equality, goodness and humanity are the main ones. It is essential to establish the right tradition for the survival of the state. If the head of state does not establish the right tradition, he will not fulfill his responsibility to God and society. Other government officials are also responsible for the execution of the tradition. The people are also obliged to abide by the tradition. The head of state punishes anyone who does not comply with the tradition. The head of state does not discriminate. With these features, tradition is also a concept with a religious content.

The information about the sacred and tradition given in Kutadgu Billig is also supported by verses and hadiths. In this respect, it has also been associated with the principles of Islam. If the understanding of religion represented by Odgurmiş is left aside, the relationship between religion and politics, which is shaped around the concepts of kut and tradition in Kutadgu Bilig, presents a more practical and functional structure in terms of politics.

In our article, which deals with these and similar issues, firstly, the information about the subject in the work is explained by describing in a simple language, then the general framework of the values that represent the main elements of the religion-state relationship and its relationship or unrelatedness with the Islamic political tradition are emphasized. Finally, the positive and negative aspects of the relationship between politics and religion established in the work are mentioned.